

KÖZÖS KRITIKUSUNK

– LAPIS József. *Elég: Közelítések a kortárs irodalomkritikához*. Debrecen: Alföld Alapítvány – Méliusz Juhász Péter Könyvtár, 2022, 391 oldal –

FENYŐ DÁNIEL

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola

doktorandusz

fenyoda@gmail.com

ORCID 0009 0003 9887 3538

- [K]ritikusi érdemei elvitathatatlanok. Mindenekelőtt azt kell említünk, hogy sokat és megbízhatóan dolgozik – ez önmagában se lebecsülendő akkor, amikor lasszóval kell fogni az érthetően író, erőteljes ízléssel, valamint az ízlést megalapozó olvasottsággal és műveltséggel rendelkező, a nagy lózungokat kerülő, ám a határozott vélemény előadását nem hanyagoló lírakritikust.

Bár az idézett megállapításokat éppen Lapis József írta Bedecs László *Egy lehetséges változat* (Parnasszus könyvek, 2016) című kritikakötete kapcsán (*Közelítések a magányhoz*, 255), minthogy a kritikairás elkerülhetetlenül személyes műfaj, a Bedecsre vonatkozó dicséret egyben a szerző saját kritikusi működésével szembeni elvárásként is érthető. Amit ugyanis Lapis Bedecs kritikusi működésében méltat – az írás rendszerességét, a biztos ízlést, a határozott véleményt és a nagyotmondás elkerülését –, az saját gyakorlatában is jelen van.

A Bedecs könyvével kapcsolatos problémák és hiányosságok említése ugyanakkor kötelezi is Lapis Józsefet, hogy azokat ő maga ne kövesse el. Például megjegyzi Bedecs kritikakötetéről, hogy visszatérő mondatai, ismétlődő gondolatai olykor a redundancia felé mutatnak. Bizonyosan nagyobb gyanúval kellene kezelnünk a Janus-arcú kritikust, akinek egybegyűjtött alkalmi írásai elkerülik az ismétlődést. Szerencsére Lapis sem ilyen szerző, jelen könyvének változó regisztert használó írásaiból következetesen rajzolódnak ki kritikusi gondolkodásának mintázatai. A szövegek elrendezése lehetőséget teremt a közöttük lévő, a kritikák tárgyain átívelő kapcsolatok felismerésére. Az egyes írásokban felvetett problémákra és kérdésekre gyakran más írások felelnek, kiegészítik vagy árnyalják a korábbiakat, a legtöbb esetben szerencsésen elkerülve az ismétlésekből fakadó esetleges redundanciát. Lapis emellett felrója Bedecs kritikakötetének, hogy nem jelzi azok eredeti megjelenési helyét, illetve hiányzik a névmutató, ami „gyengíti a kézikönyvként történő hasznosíthatóságot, pedig mi más lehet egy efféle kritikagyűjtemény funkciója, ha nem az, hogy

Literatura 50 (2024) 2

DOI: 10.57227/Liter.2024.2.8

minél hatékonyabban segítsen eligazodni a jelenkori költészet korpuszában, adjon támpontokat és szempontokat az adott szerzőkhöz, mutassa meg a kapcsolódásokat, vezérfonalakat, párbeszédfelületeket?” (261–262.) Az *Elég* megfelel a szerzője által felállított kritériumoknak: a kötet végén található névjegyzék és az eredeti megjelenés helyének feltüntetése valóban teret ad a kézikönyvként való használatnak – persze ennél jóval többről szól a megjelent kötet. Lapis József kiváló olvasó, s mint ilyen, tudja azt is, hogy egy könyv miként hozza létre a fentiekhez hasonló kicsinyítő tükröket. Az *Elég* éppen ezért különösen méltányos kritikusaival (is), hiszen számos olvasati lehetőséget mutat fel, amelyek a műfaját és beszédmódját tekintve is heterogén kötetnek a célkitűzéseit és gondolatiságát láthatóvá teszik.

A Lapis József által írt *Előszó* a kötet különféle olvasási módjait ajánlja. Az *Elég* egyfelől olvastatja magát a klasszikus kritikakötetek bejáratott narratívája szerint: az összegyűjtött írásoknak „dokumentumértékük” van, amennyiben a közelmúltbeli és jelenlegi irodalmi beszédmódokba nyújtanak betekintést. Másrészt a kötet irodalomtörténeti igénnyel is rendelkezik, hiszen a szerző 2014-ben megjelent *Líra 2.0: Közelítések a kortárs magyar költészetéhez* című kötetének folytatásaként is tekinthetünk rá. Az akkori könyv ambiciózus vállalkozás volt, amely a kortárs irodalom tendenciáinak értelmezéséhez sok szempontot mozgató, ugyanakkor egységességet célzó narratívát kínált. A *Líra 2.0*-nak nem öregedtek jól azok a részei, amelyek például a slam poetry jelentőségével és nyilvánosságban betöltött szerepével foglalkoztak (főként mert ma már az irodalomról leválva teljesen önálló életet élő kulturális közzé vált), illetve a web 2.0 irodalomra tett hatásait mérlegelő passzusok alapján is leginkább arról bizonyosodhatunk meg, hogy a Lapis által említett répa-, e-mail- és sms-költemények méltán kerültek az irodalom elfeledett történései közé. Ezen túl azonban a kötet kiváló útmutatóként funkcionált az ezredforduló utáni költészet főbb poétikai tendenciáinak a megértéséhez, utolsó fejezetében pedig e tendenciákat magyarázó, irodalomtörténeti igénnyel fellépő diskurzusokhoz is megfontolásra érdemes kiegészítéseket tett.¹

A *Líra 2.0* egyik problémája abból fakadt, hogy az eredetileg kritikának írt szövegeket Lapis tárgyilagosabb, tudományos beszédmódhoz közelítő nyelv felé hajlította, a beszédmódok közötti váltás azonban nem sikerült maradéktalanul.² Az *Elég* ezzel szemben sem egységesebb nyelvhasználatra, sem egységesebb narratíva megképzésére nem törekedett. Bizonyos pontjain az önsegítő könyvek retorikája köszön vissza („Ha itt és most bármit mondhatnék egy fiatal, pályakezdő kritikusnak, azt mondanám: nem vagy egyedül.” [14]), máshol az irodalmi életről szóló pamfletnek tűnik („Olvasó: [...] Misztikus figura, amellyel költők, írók leginkább obskúrus

¹ LAPIS József, „Balázs Imre József és Németh Zoltán irányzati stratégiái”, in Uő, *Líra 2.0: Közelítések a kortárs magyar költészetéhez*, 277–286 (Budapest: JAK – Prae, 2014).

² A nyelvezet egyenlenségét tette szóvá kritikájában Pataki Viktor és Boldog Zoltán is. PATAKI Viktor, „Beszédmódok kihívása”, *Alföld* 67, 6. sz. (2016): 97–102; BOLDOG Zoltán, „Az olvasó eltávolítása a kortárs magyar költészettől”, *Tiszatáj* 70, 6. sz. (2016): 110–114.

dedikálások során vagy rajongói FB-üzenetek által találkoznak. Felbukkanása nagyobb örömet okoz a szerzőnek, mint amikor a csecsemő megpillantja édesanyját.” [21]), de természetesen található benne néhány kellően önreflexív esszé, számos komoly szakkritika, illetve tudományos igénnyel íródott tanulmány kortárs irodalmi jelenségekről. A sokféle módon megszólaló, változatos tárgyú írásokat az fogja össze, hogy a szövegek többsége valamilyen módon a kritika és a kritikus funkciójára és mibenlétére kérdez rá.

Az *Elég* első harmadában (*Az elég jó kritikus – Töprengések, vitahelyzetek*) a kritika mibenlétéről szóló esszék olvashatók, valamint egy Lapis József és Mohácsi Balázs közötti beszélgetés leirata a 2018-as miskolci Szöveggyárból, amelyet Vásári Melinda moderált. Ezt követi a 2015 és 2022 között íródott kritikák válogatása (*Csodák ritmusai – Változatok kritikára*), amelyben helyet kaptak az *Élet és Irodalomban* megjelent rövidkritikák, ex librisek, illetve nagyobb lélegzetvételű szakkritikák havi folyóiratokból. A formai változatosság mellett a tárgyaló szerzők is nagy szórást mutatnak: olvashatunk kanonikus költők (Tóth Krisztina, Bertók László, Háy János, Markó Béla) és újabban beérkezők (Bajtai András, Deres Kornélia, Fehér Renátó, Ferencz Mónika, Turi Tímea) kötetéről, elsőkötetes megjelenésekről (Zilahi Anna, Balaskó Ákos, Stolcz Ádám, Kállay Eszter, Varga László Edgár, Borda Réka), valamint helyet kapott két antológiakritika és a már említett, Bedecs László kritikagyűjteményéről szóló írás. Az utolsó fejezet (*Boldog és szomorú – Kortárs irodalmi esszék és tanulmányok*) egy-egy versre fókuszáló szövegközpontú interpretációkat tartalmaz, valamint esszéket és tanulmányokat, köztük a kortárs líra Kolozsvár-reprezentációjáról és Kemény István szerteágazó hatásáról a – tanulmány eredeti megjelenésének idején, 2016-ban még – fiatal költők (Deres Kornélia, Pollágh Péter, Krusovszky Dénes, Závada Péter) poétikájában. Előrebocsátom, írásomban az első két fejezetre fókuszálok, mivel azok adják a kötet súlypontját, összeolvashatók a kritika elmélete és gyakorlata közötti kapcsolat alapján. A kötet gyerekirodalmat tematizáló írásaival nem foglalkozom, ahogy a harmadik fejezet szövegeivel sem beható módon: ezek számomra kevésbé érdekesek, az immanens szövegelemzések olykor túlbeszéltnek hatnak, a tanulmányértékű írások pedig a kritikairás témájához nem járulnak különösebben hozzá.

Az írások beszédmódjainak és célkitűzéseinek különbözősége ellenére az *Elég* egy többnyire konzisztens irodalmár arcképét rajzolja ki. Természetesen ez a kép is szükségszerűen töredék, bizonyos érdemeit csak sejtetni engedik Lapis Józsefnek. Ilyen az irodalomszervezői munkásságát is jellemző párbeszédre való nyitottság: elindítója volt a *Műút* honlapján zajló *Kritikus tanulságok* (2017) című hozzászólás-sorozatnak, amely mérföldkövé vált a Parti Nagy Lajos-recepcióban.³ Az *Alföld* folyóirat honlapján is kiváló ütemérzéssel indított el körkérdéseket *Kortárs fórum* sorozattal, amely a jelenkori irodalomértés és az irodalmi mező lényeges, vitaképes

³ MOHÁCSI Balázs, „Csalogányt boncolni”, *Műút* 62, 6. sz. (2017): 62–69. A vitához tartozó anyagokhoz hozzáférés: 2024.05.31, <https://muut.hu/archivum/tag/kritikusvita>.

témairól. Külön érdemes hangsúlyozni, hogy Lapis Józsefet lírakritikusként tartjuk számon, amely az irodalomkritikán belül is sajátos pozíció. Az irodalom mai műnemi hierarchiájában, amely voltaképpen piaci logikán alapul, a lírának jóval kisebb jelentőséget tulajdonítanak, a verseskötetek feltételezhető olvasóközönsége is szűkebb mint a próza esetében. A rendszeresen dolgozó, munkája iránt elkötelezett és tudatosan építkező lírakritikus éppen emiatt különösen ritka.

*

A kötet első harmadában olvasható esszék fontosságát jelzi, hogy legtöbbjük már az első megjelenés idején kritikaíró szemináriumok kötelező darabjává vált. Lapis esszéi a pontos észrevételek és hasznos tanácsok mellett kifejezetten szórakoztatóak, de sikerük összefügg a kritikaírás sajátosságaival is. Hasonló, tehát nem elsősorban a kritika történetével, hanem magával a gyakorlattal foglalkozó, ráadásul könnyen értelmezhető írásokból kevés van. Ennek egyik fő oka az lehet, hogy kritikáról szóló esszék jellemzően nem azzal a szándékkal íródnak, hogy mások számára „tuti tippeket” nyújtsanak, hanem hogy – miként az a kisebb-nagyobb kritikavíták esetében történt – az adott időszakban működő kritikai eljárások újragondolására késztessenek. Lapis esszéinek felhasználóbarát jellege éppen abban rejlik, hogy a legtöbb szöveg nem kötődik szigorúan saját történeti kontextusához, az esszékben lefektetett elvek és szabályok a kritikaírást érintő univerzális jótanácsokként olvashatók – persze az olvasón múlik, hogy mennyit fogad meg belőlük.

Az esszékből kirajzolódik az *elég jó kritikus* koncepciója, amelynek pedagógiai vonatkozásait az *Elég* több értő olvasója is kiemelte. Fülöp Barnabás az esszék szándékának azt tulajdonította, hogy „a »kritikusi becsület és etika« (33) – elvileg... – fennálló szabály- és normarendszerébe vezessék be a funkció betöltésére vállalkozó irodalmárt.”⁴ Balogh Gergő azt emelte ki, hogy Lapis metakritikai esszéi az irodalomkritikai élet minimumát rögzítik, amelyek rámutatnak arra is, „hogyan a kritika, ellentétben az olykor sajnos irodalmárkörökben is forgalmazott, a kritikusi potenciált egy félreértett demokratizmus miatt mindenki felfedező vélekedéssel, tanulandó és – még az értékelhető minimuma is – felkészültséget igényel”⁵ Mindkét kritikus olyan pedagógiai koncepcióból indul ki, amely a tudásátadást hierarchikusan gondolja el, azt azonban mégsem feltételezhetik, hogy Lapis kötete képes lenne az ilyen jellegű pedagógiai munka elvégzésére, nem is ez a célja. A kritika olyan műfaj, amelyet leginkább, sőt szinte egyedül gyakorlása és olvasása során lehet elsajátítani. Vélhetően azért senkiből nem válik kritikus, mert alaposan kijegyzeteli az esszék tartalmát; éppen kritikaírás közben jöhet rá bárki, hogy a Lapis által lefektetett pofonegyszerűnek tűnő szabályokat – mint amilyen például a leadási határidő tartása (a szerző itt elpirul) – milyen nehéz is alkal-

⁴ FÜLÖP Barnabás, „Kaptafa és rámászcizma”, *prae.hu*, 2023. január 11., <https://www.prae.hu/article/13244-kaptafa-es-ramascizma/>.

⁵ BALOGH Gergő, „Lapis József: *Elég*”, *Kortárs* 67, 5. sz. (2023): 96–97, 96.

mazni. Lapis esszéiből tehát elsősorban nem valamiféle könnyen elsajátítható munkamódszert érdemes kiolvasni, hanem egy kritikusi mintát, ajánlatot, amely viszonyítási pontként szolgálhat saját és más kritikusi gyakorlatokhoz.

Számos normatívnak látszó szabályt állítanak fel az esszék, a kritika azonban alapvetően nem normatív műfaj; megvan annak a lehetősége, hogy szabályrendszerét minden egyes kritika önmaga elkészültének pillanatában hozza létre. Ezt maga Lapis is jelzi *A kritika anatómiája* című írásában. A címhez tartozó lábjegyzet arról tudósít (52), hogy a szöveg eredetileg az úgynevezett kis kritikavítához kapcsolódott, amely a közérthetőséget és az értékelési mozzanatot hangsúlyozó, lényegében elméletellenes online kritikák körül alakult ki.⁶ A lábjegyzetben jogosan teszi Lapis azt a megállapítást, hogy a 2007-es vita főbb szempontjai ma kevésbé tűnhetnek aktuálisnak – ezt egyébként már akkor is kiválóan megjósolta.⁷ A szövegnek azonban továbbra is fontos és érvényes meglátása, hogy a kritika különféle funkciókkal rendelkezik, s ezek különféle nyelvi és metodikai keretfeltételeket implikálnak. Ennek értelmében egyedüli normarendszere attól a közegtől függ, ahova megérkezik; annak függvényében azonban, hogy a szerzőjének pontosan mi is a szándéka, a nyilvánosság feltételeinek ismeretében alakíthatja ki saját szövegének szabályait. Értelemszerűen másképp ír az olyan kritikus, aki erős kánonjavaslatot kíván nyújtani (mint például Balassa Péter és Kulcsár Szabó Ernő), másként, aki az irodalom intézményrendszerének határait is a kritikusi tevékenységének tárgyává teszi (például Farkas Zsolt, később pedig Sipos Balázs) és megint másképp az, aki a kritika napszamosaként a kánonalakítók és intézménykritikusok mögött hagyott építési törmelék eldolgozásán, a fennálló irodalmi konszenzus fenntartásán és a korrekt, méltányos, szélesebb körű tájékoztatáson fáradozik, ahogyan azt Lapis József teszi.

Az *elég jó kritikus* koncepciójának alapja, hogy Lapis a kritikairásra közösségi gyakorlatként tekint. A kritikus közvetítő, aki mediál a szöveg és az értelmező közösség között, a mediatori szerep legitimitását pedig ízlésének és íráskészségének pallérozása, tehát az önálló gyakorlati tevékenységéből származó tapasztalat nyújtja:

A kritikus abban az értelemben profi olvasó, hogy kötelessége a megértési teljesítményét közvetíteni – itt értelmezői munkát kell végezni, ennek során latba kell vetni az intuitív képességeket, a szakmai fölvértezettiséget, a pallérozott ízlést [apropos: pallérozni kell azt az ízlést], a közvetítésben pedig kamatoztatni a jó íráskészséget [ha nincs, dolgozni rajta]. (37.)

A közösségi közvetítést felelősen végző kritikának természetesen vannak feltételei. Ilyen az értékelés fontossága, amelynek Lapis szerint méltányosnak és megalapozott-

⁶ BÁRÁNY Tibor és RÓNA András, *Az olvasó lázadása?: Kritika, vita, internet* (Budapest: Kalligram – JAK, 2008).

⁷ „Megfelelő idő elteltével a *Könyvesbloginak* nem lesz szüksége arra, hogy önlegitimitációja érdekében látványos gesztusokkal a szakkritikákkal szemben határozza meg önmagát.” (58.)

nak kell lennie; kerülendő a személyeskedés, ugyanakkor szükség van a „kíméletlen önvizsgálatra” is, vagyis arra, hogy meglátásaink bizonyosságát újra és újra próbára tegyük, így kerülve el a bombasztikus megfjtéseket.

Lapis kritikusi eszménye bizonyos mértékben közelít ahhoz, amit Komlós Aladár a *Kritikus problémája* című írásában az ideális kritikusként jelenít meg.⁸ A párhuzamból esetleg úgy tűnhet, mintha 1932 óta nem változott volna semmi az irodalomkritikáról való gondolkodásban – mégsem érdemes kétségbeesni emiatt. A párhuzam csupán jelzi, hogy az időben egymásra következő gondolkodási formák és kérdésirányok nem felülírják vagy meghaladják a mögöttük lévőket, csupán időlegesen előtérbe kerülnek.⁹ Komlós kiindulópontja, hogy a kritika folyamatában először a megértést kell érvényesíteni, fel kell tární, hogy az adott mű mire is vállalkozott – a megértés azonban csak félmunka, szükség van az értékelésre is, amely nem csupán a mű által önmaga elé állított mércén alapul, hanem a mű és a korabeli konszenzuális esztétikai rend közötti viszonyon is.¹⁰ Mindez Lapis munkásságában jelen van. Stolcz Ádám *Becsapódás* (FISZ – Apokrif, 2016) című kötetéről írva például feltárja a szöveg elsődleges célját (az erőszak transzgresszivitásának prezentálását), ugyanakkor azt saját mércéje szerint ítéli sikerületlennek: „Stolcz Ádám kísérletét akkor is becsülni tudom, ha nyelvi megoldásaiért kevésbé lelkesedem.” (166.) Komlós emellett kiemeli, hogy elméletre szükség van, mert segíti az ismeretek rendezését, de nem játszhat szerepet az értékelésben. Lapisnál érzékelhető az elméleti felkészültség, különösen jól látszik a kritikákban található kisebb szövegelemzések minőségén, ugyanakkor a kiemelt szövegek nem válnak elméleti iskolák állatorvosi lovaivá. Annak a belátása is fontos mind Komlós, mind Lapis számára, hogy az alkotások csak ritkán remek- vagy éppen fércművek, pontos helyük megtalálásához a kritikus „jellemző belső mozdulata a latolgatás; szelleme, mint a mérleg nyelve, ide-oda »játszik«.”¹¹ Végül, Lapis és Komlós esetében is fontos kérdés az esztétika és az ideológia közötti kapcsolat, amelyre – legalábbis ezen kivételes esetben – mindketten hasonlóan válaszolnak. Komlós az „esztétikai magatartást” ajánlja, amelyet Lapis is gyakorol: kritikáinak fókuszában az irodalmi szöveg megformáltsága, nyelvi-poétikai működésmódja áll, ugyanakkor nem zárkózik el attól, hogy a megformáltság mikéntjében keresse a szöveg egyéni és társadalmi tétjeit is.

*

⁸ KOMLÓS Aladár, „A kritikus problémája”, *Nyugat* 25, 15–16. sz. (1932): 160–167.

⁹ Angyalosi Gergely például a 19. és 20. század fordulójának és a kilencvenes években lezajlott nagy kritikavitának a kérdésirányai között von párhuzamot. ANGYALOSI Gergely, „Irányzatok a 20. századi irodalomkritikában”, *Alföld* 65, 3. sz. (2014): 38–43.

¹⁰ „Először tehát mindenesetre azt kell tisztáznia a bírálónak, mit akart a művész s mennyiben érte el, amit akart; de aztán azt is meg kell vizsgálnia, mennyiben érte el a művész, amit ő, a kritikus, illetve az általa képviselt emberi közösség akart.” (KOMLÓS, „A kritikus problémája”, 160.)

¹¹ Uo., 166.

A kötet által kirajzolódó kritikus tevékenységnek két látványos gyenge pontja van. Az egyik – ahogyan arra Nagy Hilda is rámutatott¹² –, hogy bár Lapis kiváló érzékkel tudja elkezdni írásait, az első mondatok – mégha olykor hatásvadász módon is, de – képesek a szövegre irányítani az olvasói figyelmet, a lezárások azonban gyakran erőltetetté válnak, mintha a kritikus néha átengedné a beszédet a poétikus kisördögnek (és ezzel a csacska hasonlaltal valószínűleg én is hasonló hibába estem). Az olykor feltűnő popkulturális utalások sem szervesülnek a szövegekbe, leginkább erőltetett szellemeskedéseknek hatnak. A Marvel-szuperhős Vasember és Thor mögött strázsáló S.H.I.E.L.D.-ügynök (33) mint a kritikus analógiája, vagy a fiatal Térey Tarkin admirálissal való párhuzamba állítása (188) nem adnak hozzá különösebben a szöveg megértési folyamatához, cserébe viszont eredményesen zökkentik ki az olvasót (engem).

Az értékelés megformálásának módját azonban érdemes eltanulni az *Elég* írásai-ból. Lapis a figyelmet nem nagyotmondással vonja magára, hanem azzal, hogy játszik az olvasói elvárásokkal. Az árnyalt értékítélet kifejtésének legegyszerűbb és gyakori módja, hogy a kritikus az egyrészt-másrészt logikája alapján felméri a kötet erényeit és hátrányait. Lapis ezt az összetettséget azonban – szövegtudatosságának hála – képes egy-egy mondatrészen belül is érzékeltetni. Kifejezetten hatékonyan vezet át például dicséretet bírálatba. Jól szemléltetik ezt a Hevesi Judit *Holnap ne gyere* (Magvető Könyvkiadó, 2017) című kötetéről írottak:

Volt tehát tétje a vállalkozásnak, s hogy tartottam valamelyest a költői életmű folytathatóságától, az éppenséggel nem a gyengébb szöveg(rész)ek miatt volt, sőt: az első kötetből egy olyan költő rajza bontakozott ki, aki kellően profi ahhoz, hogy meg tudja írni azt, amit szeretne és eltervez, olyannyira, hogy némely megoldásán bizony érezhető volt, hogy ami itt történik: írói „fogás”. (127.)

Elsőként Lapis a(z) – ugyan közhelyszámba menő, de mégiscsak dicséretként funkcionáló – költői érettséget emeli ki Hevesi kötete kapcsán, az érett költő azonban a következő tagmondatban már a negatív konnotációkkal járó professzionális figuraként tér vissza, aki „írói fogásokat” alkalmaz. Ha az olvasó esetleg még kételkedne Lapis értékítéletében, a következő mondat tisztázza az álláspontját: „úgy vélem, kevésbé gazdagítja, mint inkább csak gyarapítja Hevesi Judit életművét.” (127.)

Utóbbihoz hasonló retorikai fogással találkozunk egy kanonikusabb szerző, Tóth Krisztina kötetének kritikájában is: „A *Világadapterről* mindenekelőtt az mondható el, hogy sokkal inkább szerves folytatása az eddigi életműnek, semmint radikális megújítója annak.” (191.) Érdemes megfigyelni, hogy míg Hevesi kötetét a minőség és mennyiség tengelyén ítélte meg, egy nagyobb, általános elismerésnek örvendő szerzőnél Lapis a folytatás és újítás árnyaltabbnak ható, valószínűleg kevésbé konfliktusos

¹² NAGY Hilda, „Egy kritikus intelmei”, *Kulter*, 2023. január 17., <https://www.kulter.hu/2023/01/lapis-jozsef-eleg-kritika/>.

fogalom párját alkalmazza. A *Világadapter* (Magvető Könyvkiadó, 2016) esetében is felmerül a professzionalizmus problémája, a kritika élet azonban elveszi, hogy erről csupán egy kérdésbe csomagolt szerény ajánlattevésként értesülhetünk: „a kötetbéli szelekció során nem volna-e hasznosabb több olyan írást kiostálni, melyek esetében megkockáztatható, hogy a kreatívírás-hatás markánsabb, mint az autonóm művészetiség.” (192.) A két megszólalás közötti jól érzékelhető különbségre azonban hiba lenne valamiféle kritikus alakoskodás eredményeként gondolni. Sokkal inkább arról van szó, Lapis kifejezetten jól érzi, hogy az adott kritika milyen kontextusba érkezik, beszéd-módját gondosan hozzáigazítja a megszólalás feltételezett kereteihez.

Lapis József kiváló művelője a méltatás–ítélet–méltatás hármásának is – ezt a szakzsargon találóan csak „szaros szendvicseként” említi. A recept megvalósulásának különösen jó példája a Balaskó Ákos kötetéről (*A gépház üzen*, Magvető Könyvkiadó, 2014) írt kritika. A szöveg első terjedelmesebb része kiemeli a Balaskó-féle versnyelv invenciózusságát, mindezt meggyőző, lelkes és lelkesítő mikroértelmezéseken keresztül be is mutatja. Tehát első lépésben megképez egyfajta mércét, amely alapján az olvasó azt gondolhatná, hogy közel hibátlan verseskötetről olvas méltatást. A pozitív értékelés akkor fordul bírálóba, amikor Lapis idéz a kötet dicsérető fülszövegéből. E szöveg szerint Balaskó első kötetének líranyelve olyan, mintha a szerző kihagyta volna a gyerekbetegségekkel teli pályakezdés szakaszát, Lapis pedig erre az állításra reagál: „Nem minden elemében tudok egyetérteni ezzel a jellemzéssel, hiszen jóllehet [...] valóban kierekelt anyagról van szó, azt nem állíthatom, hogy ne volna benne megfigyelhető mégis a[z] [...] első kötetek némely sajátossága.” (149.) Ezt követően pedig számos példán mutatja be, hogy a korábban felállított mércét milyen változatos módokon múlja alul a Balaskó-kötet. A kritika azonban a korábbi dicséret elismertelével zárul, amely biztosítja az olvasót a könyv érdemeiről. A negatív ítélet megfogalmazásának tétje Lapis számára nem abban áll, hogy triumfáljon a költőn. Ehelyett olyan méltányos kritikusként funkcionál, aki közvetítő és pedagógiai munkát is végez. Meg akarja értetni olvasóival mind a szöveget, mind az arról alkotott véleményét. Tekintettel van arra, hogy a kritikának vita- és párbeszédképesnek kell lennie. Egyszerre beszél a szerkesztőhöz, szerzőhöz és olvasóhoz, tehát amellet, hogy bekapcsolja a kötetet az értelmezői diskurzusra, visszajelzést ad a könyv készítői számára és felhívja a figyelmet a jövőben elkerülendő hibákra.

*

Az *Elég* bevezetőjében Lapis amiatt becsüli nagyra Borbély Szilárd kritikus tevékenységét, mert működtette a „kritikai jelzesszerűséget”. A kifejezés azt a retorikai gyakorlatot takarja, amikor az elsőként tett értékítéletet a kifejtés módja árnyalja, vagy éppen a visszájára fordítja. A fenti példák azt mutatják, hogy ezt a típusú beszéd-módot és értékelési, érvelési technikát kétségkívül Lapis is kiválóan alkalmazza. A könyv eddigi recepciójában ez a technika azonban olykor negatív előjellel, valamiféle pragmatikus őszintétlenségként fogalmazódott meg, amely a kritikusabb

vélemény elfedésére szolgál.¹³ Szerintem Lapis véleménye az olykor megjelenő ironia ellenére jól érthető. A Kállay Eszter első könyvéről írt kritikában jóhiszemű megállapításait rendre azokat kifordító csattanókkal zárja: „A kommunikáció egy bizonyos szintjén a sallangmentes versközlés nagyon hatékonyan működik, és ez teljesen vállalható döntés. Persze, el is lehet indulni egy maradandóbb költészet felé.” (224.) Amit az *Elég* recepciójában a kritikusi vélemény homályosságának érzékeltek, csupán retorikai eljárás. Lapis Kállay esetében elismeri a kötet aktualitását és érvényességét az irodalmi mezőn belül, hiszen „ideális versbeszédként” állítja be azt, ugyanakkor a kortárs fiatal líráról nagyon is karakteres ítéletet sejtet, mintha felszíneseznek, kockázatkerülőnek és magánügynek tartaná. Az ironikus retorikai billegtetésnek valóban van szerepe abban, hogy az értékelés elbizonytalanodjon, de ez nagyon távol áll a megtévesztés szándékától.

A szelídség, amely féken tartja a szöveg általam feltételezett premisszáinak maliciózusságát, összefügg azzal, hogy miként gondolkodik Lapis a kritikus szerepéről. Megvan nála az a belátás, hogy szerző, kritikus és szerkesztő kényszerű együttműködésre vannak ítélve, a tendenciózus levágó kritika pedig a mező iránti szolidaritás szabályait rúgná fel. A másik magyarázat a szelídségre a Mohácsi Balázssal folytatott beszélgetésben található. Lapis itt azt mondja, hogy „nem az a hasznos kritikus, akinek nagyon különleges, hanem az, akinek nagyon közönséges ízlése van, mert csak ő képes megítélni a művet a közönség ízlése szerint (bármely előjellel is tegye azt).” (109.) Ebben a koncepcióban tehát a kritikus a közízlés képviselőjeként lép fel. A feladata, hogy a kritika tárgyát becsatornázza az értelmező közösség által folytatott diskurzusba. Ezzel természetesen egészen addig nincs probléma, amíg kritikus és közönség ízlése konvergál. Jelen esetben azonban éppen arról van szó, hogy a kulturális fordulat után az irodalmi és olvasói beszédmódok megváltozásával Lapisnak szembesülnie kellett azzal a tapasztalattal, hogy a saját, főként az esztétizáló modernség irodalmi hagyományán alapuló ízlése¹⁴ és a közönség politikai kódokat, alanyiságot és identitásformákat méltányló ízlése között valamiféle szakadás jött létre. Mindennek a következménye az lett, hogy egy időre felfüggesztette kritikusi működését:

Van azonban egy olyan oka a kritikai munkám elengedésének, amelyről eddig nem beszéltem. Az, hogy erősen megcsappant a bizalmam a saját ízlésemben. [...] Most mintha egy igénytelenebb és direktebb, kevésbé eruditív

¹³ Vö. CODÁU Annamária, „A kritikus dilemmái”, *Jelenkor* 66, 6. sz. (2023): 709–713, 710.

¹⁴ „Magyar prózában Kosztolányi, lírában József Attila lehet erre a legjobb példa. Ne legyenek benne sem nyelvi sutaságok, sem nagy lózungok, sem olyan leegyszerűsítések, amelyek egy-egy életvilágbeli jelenség súlyos félreértéséhez vezethetnek. Mindezt persze megelőzi az olvasás, az értelmezés: magát a művet se értsük túlzottan félre. (És most nem a dekonstrukció »termékeny félreértés« koncepciójára gondolok.)” (JUHÁSZ Tibor, „Életfoglalkozás: Interjú Lapis Józseffel”, *Eső* 25, 1. sz. [2022]: 47–52, 49.)

nyelvhasználat tenné gyorsan hozzáférhetővé a jelentéseket. Primer hangulat és élethelyzet-felmutató költemények, generációs és társadalmi issue-prózáknak erős irodalmi presztízst szerezni. Be kell látnom, hogy én ehhez már nem jól értek. [...] Mára egyszerűen anakronizmus számon kérni egy versen vagy egy regényen azt, amit én számonkérnék. Az *ügy* diadalma ez a mondat fölött. (95.)

A fenti idézetből is kitűnik, hogy különféle ellentétpárok határozzák meg a szerző kritikusai gyakorlata mögötti megfontolásokat. Ilyen a tartalom és forma, az etika és esztétika, az ismerősség és idegenség, valamint az *ügy* és mondat fogalmi szembenállása. A fogalompárok mindegyike elrendezhető a művészeti autonómia és heteronómia fogalmi tengelyén. A szerző álláspontja szerencsére könnyen rekonstruálható, hiszen kritikusai tevékenységének egyik legfontosabb jellemzője, hogy nyilvánvalóvá teszi saját, az ítéleteit is meghatározó előfelvetéseit. Lapis pedig alapvetően a művészeti autonómia, a nyelv elsőbbsége mellett foglal állást. Pál Sándor Attila *Düvő* című kötetéről például azt írja, hogy a költő „[n]em elsősorban nyelvi ritmusként, dallamként, formahagyományként érti a népi éneket és annak különböző műfajait [...], hanem sokkal inkább jelentések, léhelyzetek, sorsminták táráként.” (125.) Majd hozzát teszi, hogy „[m]indettől nem lesz kevésbé érdekes a kötet, sőt.” (Uo.) Az olvasó pedig gyanakodhat, hogy az apologetikus kitétel a kötet szerzőjének/műnek szól vagy a kritikus saját ízlésének alkalmi tágítására vonatkozó önreflexió. Hasonlóval találkozunk a Turi Tímea *Anna visszafordul* című kötetéről írt kritikában is. A szöveg egy pontján Lapis jelzi, hogy a kötet érdemei inkább az etika, nem pedig az esztétika területén keresendők – a méltatás is elsősorban a versek politikájára vonatkozik:

S azt hiszem, hogy az olyan bekerülő darabokra, mint például az egymondatos *Dal a családon belüli erőszakról*, biztosan nem elsősorban esztétikai szempontból érdemes tekinteni, hanem emellett gesztusértékét és etikai összefüggéseit is észlelni [...]. Bizonyos dolgokat egyszerűen nem lehet elégszer szóba hozni a különböző megszólalási felületeken – beleértve a kortárs verseskönyveket is. (159–160.)

Nyilvánvalóan dicsér, de a *jó*, hogy *legalább a költészetben is beszélnek róla* típusú elismerés túloldalán ott van – e kritikában inkább elhallgatva, de a kötet egészének ismeretében megsejthetően – a kritikus hiányérzete, amiért egy irodalmi szöveg megítélésekor elsősorban nem az irodalmiság mércéje használható. Mindez akkor tűnik ki igazán, amikor Lapis egy számára kedves kötetel találkozik. Ilyen esetekben a méltatás jellemzően arra vonatkozik, hogy az irodalmi szöveg megtartja az irodalmiság szabályait, vagyis olyan nyelvet dolgoz ki, amelyben a tartalom és forma összhangja érvényesül. Zilahi Anna *A bálna nem motívum* című kötetét például amiatt emeli ki, mert „nem egydimenziós énköltészetéről van szó” (131), az „önmagára mint lírai szövegre tekintő” versek reflektálnak a nyelv működésére, miközben

„ritkán érezzük azt, hogy túlzottan artisztikussá” válnának. Bár Lapis alapvetően saját kritikusi gyakorlatát a művészeti autonómia felől közelíti meg, elismeri a kritikusi módszerek pluralitását. Ugyanakkor mindig jelzi e különféle módokhoz fűződő viszonyát:

kritikát ugyanis egy tágabban értett társadalmi cselekvési és felelősségi körben is lehetséges érteni és eszközként használni – ez elsősorban azt jelenti, hogy az író a kritikai munkásságában igyekszik kiállni a társadalmi javak elosztásakor hátrányt szenvedő rétegek mellett, illetőleg síkra szállni bizonyos elvi, ideológiai, (tágra értett) politikai, közéleti elköteleződésekért. Utóbbi azonban vezetheti sajtóságios tévutakra, mellékvágányokra is a kritikust, s eljárása után nehezen letörölhető bélyeg maradhat a szerzőn. (42.)

Lapis szerint tehát a kritika társadalmiasításának két útja lehetséges. Az egyik az értelmiségi felelősségvállalás reprezentációelvű gyakorlata: kiállni az esetek mellett valamiféle morális imperatívuszt érvényesítve. Ez ellen nincs különösebb kifogása, a Turi-kötet bírálatában is jelen van ez az elképzelés. Az általa megjelölt másik úttal kapcsolatban azonban már jóval kritikusanabb. A szerzői elköteleződés nyilvánvalóvá tételére mintha a politikai agitációval egyenértékű tevékenységként tekintene, amely ráadásul tévútra vezeti a szerzőt, nehezen letörölhető bélyeget hagy rajta. *A kritika anatómiájában* amellet érvel, hogy a világnézeti elköteleződés és a hátrányt szenvedő társadalmi rétegek védelmének hangoztatása a kritikában az alkotás kihasználásához vezethet, amikor is az értelmezés „nem a kritikus és szöveg párbeszédének természetes következménye, hanem a tollat birtokló kritikus hatalmának reprezentálása.” (62.) Az elképzelés kiindulópontja az immanens kritika, amelynek alapvetése, hogy az alkotás értékelésében mindig a szövegből kell kiindulni, vagyis az ideológia minimalizálására van/lenne szükség ebben a koncepcióban. Csakhogy Lapis József figyelmen kívül hagyja, hogy kritikus és szöveg találkozása sohasem lehet természetes, mind a kritikusi ízlés, mind az alkotásba kódolt szándékok kiküszöbölhetetlenül ideologikusak, a szöveggel való találkozás módját, értékítéletét meghatározzák az értelmező tapasztalatai és világnézete.¹⁵

A Lapis által működtetett nyelvre és formára figyelő, esztétikai szempontokat és a szöveg immanenciáját érvényesítő irodalomkritika is egyfajta világnézet tehát, amely az utóbbi időben sajátos helyzetbe került: a művészeti autonómia híveként dolgozó kritikusok a 2010-es évektől kezdve azt tapasztalhatták, hogy éppen az általuk recenzeált irodalmi szövegek mozdulnak el az autonómia területéről, nyilvánvalóvá téve politikai tétjeiket, a szerzők pedig az irodalmi szövegre nem pusztán

¹⁵ Vö. „[A] szoros értelemben vett irodalmi értékelésnek elméletileg pontosan nem megvonható, de a gyakorlatban kemény korlátai vannak, s ezeket a korlátokat a politikai/morális értékelés jelöli ki, az esetek többségében reflektálatlanul és észrevétlenül, kisebbségében kifejtett módon.” (TAKÁTS József, „A kritikus mint kritikus”, *Jelenkor* 39, 1. sz. [1996]: 67–74, 74.)

irodalmi szöveggént, hanem céllal, társadalmi hasznossággal rendelkező (vagy legalábbis rendelkezni kívánó), a szubjektumformák és a politikai képzetek alakítását szolgáló instrumentumként is tekintenek. 2018-ban Lapis amiatt hagyta abba a kritikáírást, mert úgy érezte, eszközei nem érvényesek a jelenlegi irodalmi szövegek működésmódjának megítéléséhez. 2021 környékén, kritikusi tevékenységének újrazedésekor az irodalmi szövegek fentebb körvonalazott természete azonban nem tért el jelentősen a 2018-as állapotokhoz képest. Ha tehát a kortárs irodalmi jelenségek nem változtak különösebben, akkor ez azt is jelenti, hogy Lapis József kérdésirányai és előfeltevései módosultak.

Az olvasásmódja változott meg, amely érzékelhető a két időszakban íródott kritikák összehasonlításakor. Megfigyelhető például a hagyományos jólformáltságon túli, konceptuálisabb jellegű irodalmi szövegekhez való viszony átalakulása: Fehér Renátó második, *Holtidény* (Magvető, 2018) kötetének szigorú bírálatában az *amnézia* című vers kapcsán, amely a speciális amnéziában szenvedő Clive Wearing zenész naplórírási technikáját imitálja, ezt írja: „nem a legjobb ajánlólevél egy ilyen szöveghez, hogy maga a háttértéma [...] bizony izgalmasabb, mint a belőle kinyert mű.” (140.) Ezzel szemben Ferencz Mónika *Búvárkodás haladóknak* (Scolar, 2021) kötetében szereplő rövid, szintén konceptuális jellegű versről (*a lényeges szavakat keresve*) parádés mikroelemzést ír (219–220). Ferencz köteténél figyelemre érdemes az is, hogy Lapis milyen kommentárt fűz *Az új nő* című vershez: „Ahogy látjuk, a markáns kijelentések kellően poétikusak ahhoz, hogy ne jelenségek leírásai legyenek, hanem nyelvileg alkotnak meg jelenségeket.” (222.) A versből származó idézet¹⁶ természetesen alátámaszt egy ilyen általános, a kritikusi szubjektivitásnak fokozottan kitett állítást, ugyanakkor az idézett szövegrész gond nélkül megjelenhetett volna Turi Tímea verseskötetében is, amelynek esetében Lapis éppen a versek nyelvi összetettségét hiányolta. Természetesen nem lehet eltekinteni attól a fentebb hozott példák kapcsán, hogy az egyes szövegek értékelése mindig a kötetek egészének kontextusában történt, az összbenyomás értelemszerűen visszahat a részletek értékelésére is. Ugyanakkor feltételezhető valamiféle elmozdulás Lapis figyelmében, amely a technika és a jólformáltság korábban hangsúlyosabb kérdéseiről a szövegvilágok általánosabb nyelvi sajátosságai felé fordult. A kritikusi figyelem módosulásával párhuzamosan Lapis érzékel részleges, apró elmozdulást a költői beszédmódokban is. A *Lehetnék bárki* antológiáról írva például a kötetben szereplő kortárs szerzőket két generációra bontja: a harminc év körüli költőket a „monotonabb [sic!] újszemélyességhez, újkomolysághoz, élőbeszéd-illúzióhoz” (214) köti – finoman jelezve erről véleményét –, míg a fiatalabbak esetében „dúsabb, tropologikusan sűrítettebb, apokaliptikusabb, több nyelvi poénnal élő, modálisan és architektuálisan változatosabb” (uo.) versnyelvet érzékel. Utóbbi jellemzők egy olyan, a nyelvi összetettséget és poétikai rétegzettséget nagyra becsülő kritikus számára, mint amilyen

¹⁶ „Az új nő nem sír. Betonnal vannak kiöntve a könnycsatornáit. / Nem hord melltartót, nem menstruál és nem eszik húst. / Önmagán végzi el a nőiesség abortuszát.” (221–222.)

Lapis József, bizonyára élvezetes jövőbeni olvasási tapasztalatokat ígérnek, az általa is fontosnak tartott szövegöröm újbóli megtalálása pedig nemcsak a kritikus, de az olvasók számára is örvendetes.

*

Az utóbbi néhány évben felélénkült a kritika szerepével foglalkozó diskurzus. Megjelent többek között a Takáts József által válogatott kritikusi cseletár,¹⁷ a *Késelés villával* beszélgetéssorozatban önálló esten tárgyalták ki a negatív kritika funkcióját,¹⁸ a *Nincs* online folyóirat pedig minőségi tartalommal megtöltött kritikai lapszámot jelentetett meg, amelyben zömmel fiatal szerzők ismertették kritikusi ars poeticájukat.¹⁹ Kétségkívül állítható, hogy a kritika mibenlétére fókuszáló figyelem megnövekedésében jelentős szerepe van Lapis József tevékenységének is. Az *Elég* című gyűjteményes kötete nem egyszerűen egy lelkiismeretes dolgozó, a bírálat méltányosságát szem előtt tartó kritikus arcélét rajzolja meg, metakritikai esszéinek jelentősége abban mérhető, hogy olvasóiban is felkeltik az igényt: legalább ilyen körültekintően gondolkodják végig saját kritikusi gyakorlatuk működését.

¹⁷ TAKÁTS József, „Kritikus eljárások”, *Jelenkor* 64, 10. sz. (2021): 1138–1145.

¹⁸ MOHÁCSI Balázs et al., „Litera Rádió: Negatív kritika – a Késelés Villával beszélgetése”, *litera.hu*, 2023. február 22., <https://litera.hu/media/litera-podcast/keseles-villaval-negativ-kritika.html>.

¹⁹ „Nagyon fáj: Kritikai lapszám”, *Nincs* 3. sz. (2023), hozzáférés: 2024.05.31, <https://www.nincs.online/post/nagyon-f%C3%A1j-kritika>.